

FOL® 70

© MAK GRUP MEDYA PRO. REK. YAY. A.Ş.
SERTİFİKA NO: 44396

FELSEFE 68
KRİTİK 02

VİCDANIN SESSİZLİĞİ
HAMDİ BRAVO

YAYINA HAZIRLAYAN: EBUBEKİR DEMİR
REDAKSİYON: MAK GRUP REDAKSİYON EKİBİ
GÖRSEL YÖNETMEN: NURULLAH ÖZBAY
GRAFİK TASARIM VE UYGULAMA: TAVOOS

ISBN 978-625-44420-4-9

BASKI: VADİ GRAFİK - SERTİFİKA NO: 47479

I. BASKI: EYLÜL 2020

İLETİŞİM ADRESLERİ
CİNNAH CD. KIRKPINAR SK. 5/4
06420 ÇANKAYA ANKARA
TEL.: 0312. 439 01 69
www.folkitap.com
bilgi@folkitap.com
siparis@folkitap.com
www.twitter.com/folkitap

VİCDANIN SESSİZLİĞİ

HAMDİ BRAVO

HAMDİ BRAVO

İstanbul doğumlu (1974). Lisans ve lisansüstü eğitimini Hacettepe Üniversitesi Felsefe Bölümünde tamamladı (1992-2005).

Lisansüstü eğitimi sırasında Collingwood'un tarih anlayışını incelediği yüksek lisans tezini ve Hegel ile Nietzsche'nin siyaset felsefelerini incelediği doktora tezini yazdı. Hâlen Ankara Üniversitesi Felsefe Bölümünde öğretim üyesi olarak görev yapmakta ve çalışmalarını etik ile toplum felsefesi alanlarında sürdürmektedir.

Başlıca eserleri: *İnsanlığa Övgü* (2014); *Hegel ve Nietzsche'de Birey, Toplum ve Devlet İlişkileri* (2015); Martin Cohen, *Platon'dan Mao'ya Siyaset Felsefesi* (2020).

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ	13
1 DOĞAL İNANÇLARIMIZ VE KENDİMİZE YÖNELİK MEMNUNİYETİMİZ	19
2 AHLAKSAL BİR GÜÇ OLARAK VİCDAN	27
3 BİR KÖTÜLÜĞÜMÜ ANIMSAMIYORUM, O HÂLDE İYİYİM	39
4 DAVRANIŞIN BELİRLEYİCİSİ OLARAK DURUM	53
5 SEMPATİ Mİ, EMPATİ Mİ?	63
6 VİCDAN HAKSIZLIĞA KARŞI ÇIKAR, KÖTÜLÜĞE DEĞİL	74
7 ACILAR ARASINDA AYRIM YAPAN DOĞAL ADALET ANLAYIŞIMIZ	84
8 İÇİMİZDEKİ BAŞKASI	99
9 SEVGİ DÜNYAYI BİR CENNETE ÇEVİRİR Mİ?	113
10 VİCDAN TEMELİNDE BİREYSEL BİR AHLAK OLANAKLI MIDIR?	128
DİZİN	147

Kimi zaman insanda ‘hayvanca’ bir zalimlik olduğundan dem vurulur, ama hayvanlara yapılan korkunç bir haksızlık, bir hakarettir bu. Bir hayvan asla insan gibi zalim olamaz; böylesine ustalıklı, böylesine sanatsal bir zalimlik insanda olur sadece.

F. Dostoyevski
Karamazov Kardeşler

ÖNSÖZ

Bu kitabımın da, *İnsanlığa Övgü* gibi, ‘insan’ konusunda kötümser bir anlayışın savunulduğu inancını besleyecek bir havayı barındırdığının farkındayım. Her ikisi de ‘insan’ olmamıza yüklediğimiz anlam ve değer in güvendiğimiz ölçüde sağlam dayanaklara yaslanmadığını göstermeyi amaçladığı için, bu etkiyi yaratmalarının olağan olduğunu düşünüyorum. İlkindeki tartışmalar ‘iyilik’ ve ‘kötülük’ kavramları etrafında toplanmıştı. Özellikle de ‘karşılıksız iyilik’ konusundaki zayıflığımızı dikkat çekmeyi amaçlıyordu. Başkalarının yararını gözetmeye doğal bir eğilimimiz olduğu hâlde, aynı şekilde karşılık görmemiz güvenceye bağlanmadığında hangi sebeplerle ve ne ölçüde insanlık yolunda yalpalamaya açık hâlde geldiğimizi ortaya koymak üzere yazılmıştı. Bu kitapta, yine aynı amaca, bu sefer merkeze ‘vicdan’ kavramını yerleştirerek yönelmektedir.

Vicdan konusunda yazılmış pek çok kitap ve makale zaten mevcut olsa da, bunların neredeyse hepsi bu yetinin işleyişine, başarılarına ve övgüsüne odaklanmıştır. Bunlara tek yönlü, bu yetiyi yüceltmeye teşvik eden bir bakış hâkimdir. Oysa insanı yücelten ne varsa, ilk anda fark edilemeyen kimi başka yanlarıyla onu aşağı da çeker. *Vicdanın Sessizliği*, yapısı ve işleyişini de ortaya koymanın yanısıra, konuya yönelik yaygın bakış açısını terk ederek bu yetinin özellikle işlemeyişinin koşullarını ve görünümünü saptamayı hedeflemiştir. Onun başarılarını ve üstünlüklerini kayıt altına almaya çalışan diğer çalışmalardan bu bakımdan ayrılır. Daha çok insanlığımıza ve iyiliğimize vicdana sahip olmak üzerinden düzdüğümüz övgülerin hangi koşullar yüzünden anlam-

sızlaştığını göstermeyi amaçlamaktadır. Bunun, eksik bir yan bırakılmadan, dört başı mamur şekilde tamamlandığını öne süremem. Bunun için en azından birkaç kitap daha gerekir. Ancak hiç olmazsa vicdana dair kavrayışımızda eksik kalan bu ters açı bakımından konuyu düşünmenin ilk adımlarını attığı için, belli bir öneme ve işleve sahip olacağını düşünüyorum. Üstelik bu konudaki eksikleri tamamlamak isteyecek kişiler için, üzerine kendi saptamalarını ve düşüncelerini inşa edebilecekleri bir zemin görevi de görebilir.

Elbette insanların çoğu, kendilerinin de bir parçası ve temsilcisi oldukları ‘insan’ türüne özel anlamlar yüklenmesinden ve en yüksek değerin verilmesinden memnundur. Neredeyse hepimiz, iyi ve üstün olduğumuzu düşünmeye doğal bir eğilim taşırız. Benzer özelliklere sahip olmak dolayısıyla, diğer insanların da bizim gibi iyi olmaya yatkın olduklarına ve koşullar sağlandığında insanın üstünlüğünü onların da kendi bireyselliklerinde gerçekleştirebileceklerine inanırız. Kendimizi ve türümüzü özel ve üstün bulma fırsatı veren bu inanç, en başta yaşamsal bir işlevi yerine getirdiği için önemlidir bizim için. Onu besleyip büyüten de, olgulardan çok bu özel işlevidir. Bu sayede, kendi iyiliğimizi gerekçe kılarak dünyadaki bütün iyi şeylerin hakkımız olduğunu öne sürme olanağı elde ederiz. Gücümüz yettiği oranda evrendeki her şeyi kendi yararımıza kullanabilmemizin ‘meşru’ zeminini oluştururuz. Ne var ki bizi bu doğrultuda öylesine güçlü güdüler ki, etkisi altındayken bu inancın altının dolu olup olmadığını sınaama gereği duymayız. Bunu başkası yapmaya kalksa, bundan da büyük rahatsızlık duyarız. Kendimize yönelik memnuniyetimizin yerini bir huzursuzluğa bırakmaması için, bizi kendimizi didikleme, sorgulamaya, eleştirmeye sevk edebilecek bu sözlere kulaklarımızı tıkırız.

Bunlar, doğal bir bakış açısının ürettiği doğal tavırlardır. Ancak doğal olmak doğru olmayı gerektirmez. Bu bakış ve tavırlar sorgulanmadığı ve kendileriyle hesaplaşmadığı takdirde, aslında hepimizin kötülük yapmaya eğilimli oldu-

I
DOĞAL İNANÇLARIMIZ
VE KENDİMİZE YÖNELİK MEMNUNİYETİMİZ

Descartes *Yöntem Üzerine Konuşma*'da doğruyu yanlıştan ayırma yetisi olan sağduyunun herkese eşit dağıtıldığını söyler. Bu iddianın kanıtı da, herkesin kendi payına düşenden duyduğu memnuniyettir; hiç kimse kendisinde bulunandan fazlasını arzulamaz.

Descartes iddiasında ciddi midir, yoksa sunulan kanıtın düşündürebileceği üzere ironi mi yapmaktadır, pek anlaşılmaz. Aslına bakılırsa doğruyu görme yeterliliği bakımından insanlar arasındaki farklılıklar kolayca gözlenebilecek, olasılıkla herkesin zaten farkında olduğu gerçeklerdendir. Sağduyu sahibi herhangi bir insan bu iddianın yanlışlığını da, bunun kanıtı olarak sunulan iddianın doğruluğunu da ve elbette ikincinin ilkinin haklılığını göstermekten uzaklığını da daha ilk bakışta fark edecektir. Herkeste eşit olan aslında paylar değil, kendi payından duyulan 'memnuniyet'tir. Üstelik bu memnuniyet herkesin yetileri arasındaki eşitliğe duyulan inançtan değil, herkesin diğerlerinininkiyle kıyaslandığında kendine ait olana duyduğu güvenden kaynaklanır. Çevremizdeki insanların neredeyse hepsinin pek çok doğru- dan habersiz olduğuna, en küçük sınamada bile ayakta duramayacak sanı ve inançlara evrensel birer hakikat muamelesi yaptığına sıklıkla tanık olduğumuz için, kendimize ait paya hiçbir şeyin kolay kolay sarsamayacağı bir güven besleriz. Bu tür kusur ve zayıflıkların bizde de bulunabileceğini aklımıza bile getirmeyiz. Tuhaf biçimde, sağduyumuz bizi pek çok kez hataya düşürse ve bu hatalar yüzünden büyük acılar

çeksek bile, hatta bunlar bizi zaman zaman bu memnuniyeti sorgulamaya da götürse, yakamızı bu duygunun elinden kurtarmayı başarıp başkalarının bizimkinden daha doğru yargılara varabileceğine asla yürekten ikna olmayız. En fazla, onların sağduyusunun yargılarının onlara, bizimkinin de bize yarayacağını ve yeteceğini söyleyip konuyu geçiştiririz. Gerçek şu ki Descartes'ın sözünü ettiği eşitliğe biraz olsun inansaydık, kendimizi başkalarının yargılarına teslim etmek bize bu kadar zor gelmezdi.

Buna karşılık kendi zihinsel yeti ve becerilerimizin gücüne ve başarısına büyük inanç besleriz. Güvenilir bir zemini olmadığı hâlde, üstelik aleyhteki tüm olgu ve örneklerle rağmen, bu inancı bir an olsun elden bırakmayız. Çok büyük travmalar yaşanmadığı sürece, bırakın yıkılabilmesini, bu inancın yıpranmasına bile ömür yetmeyebilir. Bu inancı olumsuz koşullar karşısında bu kadar güçlü ve dayanıklı kılan, doğal ve doğuştan olmasıdır. Tıpkı 'dünyanın algıladığımız gibi olduğu' ya da 'söylediğimiz aracılığı ile ne kastediyorsa karşımızdakinin de onu anladığı' inançları gibi. Bunlar öğretilemez de, unutturulamaz da. Bu inançlar kendimizle ilgili oldukları, bu yetiler ve beceriler bizzat kendimize ait oldukları, hatta kendimiz oldukları için, dahası kendimiz için iş gördüklerinden ve bu işi en iyi biçimde yaptıklarından şüphe etmediğimizden, 'kendiliğimiz' yok edilmediği sürece bu inançları da ortadan kaldırmak olanaklı değildir. Olsa olsa bu inançlar konusunda, sonradan, bu inançların olgularla her zaman uyumadığına ilişkin bir farkındalık ve temkinlilik yaratılabilir. Ancak bunlar insanların zihninden sökülemez.

Bu tür doğal inançlar yalnızca sağduyumuz, algılarımız ya da iletişim becerimizle ilgili de değildir. Çok sayıda oldukları gibi, büyük olasılıkla çoğu henüz fark edilmemiştir bile. İnsanın kendiliğini oluşturduğuna inandığı zihinsel ya da tinsel bütün yetiler, beceriler ve özellikler hakkında bu türden doğal inançlara sahip olduğunu varsaymak yersiz olmayacaktır. Ne var ki bunların doğal ve doğuştan olması,

İnsanların büyük çoğunluğu, insana insan eliyle verilen zararların durdurulmasında vicdanın önemli işlevi olduğuna inanır. Böyle düşünmekte bir yere kadar haklıdır da. Bu yeti, bu düşünceyi destekleyenlerin örnek olarak gösterdikleri uç noktadaki olumlu eylem ve tutumları ortaya çıkarmak konusunda, zaman zaman gerçekten de başarılıdır. Örneğin önemsiz denebilecek bir zarar görüp küçük bir acı duyduklarında bile doğal ve güçlü ben-merkezciliklerinin etkisiyle sınırsız öfkeye kapılabilen, o hınçla bunu yapana en büyük kötülükleri yapabilen gaddar kişiler vardır. Vicdan, etkisi altına aldığı, bu kişileri bile gördükleri koca koca zararlar ve acılar karşısında durdurup yatıştırabilir. Hatta bunu yapana yine de şefkat ve merhametle yaklaşmalarını sağlayacak kadar mucizevi sonuçlara da sebep olabilir. İyilikle mesafeleri bu denli büyük olmayan kişiler üzerindeki etkisiyse çok daha belirgindir. Çıkarları, öfkeleri, hınçları, hırsları, kıskançlıkları, bilgisizlikleri ya da öngörüsüzlükleri nedeniyle yapabilecekleri büyüklü küçüklü pek çok kötülüğü durdurabilir. Durduramadığı örneklerdeyse, ardından yarattığı pişmanlıklarla canlarını yakarak sonraki benzer durumlarda buna kalkışmaktan onları alıkoyabilir.

Ortaya çıkardığı bu tutumlara gerek kendilerinde gerek çevrelerinde tanık olmuş pek çok kişi, deneyimlerinden hareketle, bu yetinin harekete geçirilmesinin, işler tutulmasının, değerlendirmelerimizde temele konmasının, geliştirilmesinin gerekliliğini vurgular. Özellikle de içerisinde hem kendileri-

ni hem de sevdiklerini tehlikede hissettikleri, genişleyen ve giderek acımasızlaşan çatışma ve şiddet ortamlarında bulunanlar. Onlar açısından bakınca, haksız oldukları nasıl söylenebilir? Toplumsal yaşam üzerinde etkin biçimde işleyen kurumların bir bir çözüldüğü, koşulların ağırlaşıp sertleştiği doğa durumu benzeri bir ortamın içine girmek zorunda kaldığımızda, neredeyse ortamda bulunan herkeste kabaran kendini koruma arzusunun yarattığı saldırgan tutumları yumuşatabilecek, bunlara sınır getirerek dizginleyebilecek en güçlü aracımız oymuş gibi durmaktadır. Rousseau, toplumsal tüm kurumlar ortadan kalktığı takdirde ahlaksallıktan iz kalmayacağını öne sürenlere karşı, insana yakışır bir eylem biçiminin olanağını sağlayan, üstüne üstlük elimizden de alınamayacak son dayanak olarak, temel görünümünün ‘merhamet’ olduğuna inandığı vicdana işaret etmiştir. Ona göre, toplumsallığın ahlak ve erdem adına ürettiği her şeyin kaynağında da o vardır. Bu kurum ve dizgelerin hepsi onun görünümleridir. Merhamet ve vicdanın ahlaksal ve pratik yanlarımızla ilgili neredeyse her unsur üzerinde işlediğine ve bunları biçimlediğine yürekten inanır. Bir yere kadar haklıdır da. Çünkü vicdan gerçekten de bizi niyetlerimiz, değer yargılarımız, eylemlerimiz ve yerleşik tutumlarımız üzerinde düşünmeye, bunları sorgulamaya, değerlendirmeye, koşullar gerektiriyorsa değiştirmeye yönlendirir. Neyin iyi ya da kötü, hangi davranışın doğru ya da yanlış olduğunu belirlemek için nereye bakması gerektiğini bilemeyen kişiler için, niyet ve eylemler konusunda bizzat kaynağında kendilerinin olduğu ölçütler sunar. Kendisi dışında bir belirleyiciye gerek bırakmadan, ama kişinin kendisini de eylem için bir ölçün hâline getirirmeden, içten gelen bir sesle, bunları uygun biçimde belirlemeye olanak sağlar. Dahası, yalnızca kendimizinkileri değil, başkalarına ait olanları da onun sağladığı ölçütlerle yargılayabiliriz. Kendi eylem ve tutumlarımız için doğal, içsel ve kendiliğinden ölçütler sunan bir kaynak işlevi

DİZİN

A

acı 53, 84, 86, 94, 95, 121; ~ ile onu engelleme girişimi arasındaki bağ 53
adalet 51, 75, 76, 77, 79, 80, 81, 86, 89, 93, 95, 97, 98, 138
ahlak 22, 28, 33, 128, 130, 134, 135, 144, 146
ahlaklı insan 130
ahlaklılık 112, 125, 130, 131, 137
ahlaksızlık 135
anı 43, 44, 45, 47
anımsama 43, 47

B

bağlam 59
başkaları 16, 35, 64, 69, 85, 106, 107, 108, 109, 110, 116, 117, 125
başkası 14, 23, 29, 30, 31, 46, 61, 71, 72, 73, 80, 85, 105, 108, 111, 112, 142, 143; ~nın acısı 63, 67, 90
beğenme 86
beklentiler 60
ben 36, 101, 106, 107, 144; ~merkezcilik 27
bencilik 63, 74, 104, 105, 106, 110
bencilik 22, 118
bilgi 44, 60, 143
bilinç 42, 43, 47, 48, 51
bireysellik 131
borçluluk 103

C

ceza 73, 77, 78, 103, 104, 109

Ç

çağrışım 59

D

Darwin 67, 69
değerlendirmeler 45, 87, 89

değerlendirme yetisi 45

değerler 129

deneyimler 59, 60

Descartes 19, 20

durum 54, 55, 56, 57, 58, 59, 60, 62

duyarlılık 29, 33, 114, 121, 125, 139, 143

duygudaşlık 63, 67, 68, 69, 70, 71, 73, 82, 112, 114

duygular 45, 69, 90, 91, 101

E

efendi-köle ilişkisi 104

empati 23, 68

G

gereklilikler 45, 53

güç istenci 102, 103, 107

H

hafıza 40, 41, 42, 43, 44, 45, 47, 48, 49, 51, 52, 70, 79, 86, 103, 104;

~nın işleyişi 40; ~nın vicdanla ilişkisi 46

hak 74; ~ anlayışı 89, 91

haklılık 78, 86

haksızlık 12, 30, 50, 61, 74, 75, 76, 77, 78, 79, 81, 83, 86, 97, 103, 114, 116, 138

hayalgücü 43, 45, 66, 68, 73

haz 81, 86, 87, 88, 94

hınç 80, 95, 96, 114; hıncın yatışması 81

Hobbes 33, 34

hukuk 22, 77

huzursuzluk 36, 37, 49

İ

içimizdeki başkası 105

imge 60

ingelem 44
insan 13, 14, 15, 16, 119; ~ nefreti
15, 120; ~ sevgisi 119; ~ tasarımı
16; iyi ~ 35, 130
intikam 82, 83, 96
isteme 64, 74, 102
iyilik 13, 51, 115, 143

K

Kant 125
kendiliğimiz 20
kendinde-şey 64
kötülük 13, 14, 15, 16, 22, 23, 24,
25, 36, 39, 40, 49, 50, 51, 52, 115,
120, 137; ~ün kaynağı 22; diploma-
tik ~ler 24
Kuçuradi, İoanna 54, 55, 56, 57, 60

M

merhamet 28, 63, 71, 72, 75, 101,
102
mutluluk 81, 94

N

nefret 69, 71, 101, 120
Nietzsche 7, 31, 80, 102, 103, 104,
105, 106, 107, 108, 109, 110, 111

O

olan biten 58, 59
olgular 39

Ö

öfke 69, 71, 77, 95, 96, 101, 114
özgeçilik 103, 104, 105, 106, 107,
112, 116, 117, 118
özgürlük 131

P

pişmanlık 32, 103, 104
Platon 7, 44, 89
psikoloji 68

R

Rousseau 28, 29, 34, 139, 140

S

sağduyu 19, 20, 21
Schopenhauer 63, 64, 67, 71, 72, 73,
74, 75, 76, 77, 78, 79, 83, 100, 101,
103, 104, 106, 108, 109, 137, 138,
143, 144
sempati 113
sevgi 9, 71, 113, 115, 120, 127, 142;
~nin değeri 116
sorumluluk 16, 30, 60, 77, 84, 90,
92, 95, 103, 104, 121, 122, 123,
124, 125, 137, 139, 142

T

toplum 34, 127, 141; ~dışılık 126;
~dışı toplumsallık 125
toplumsal etkileşim 140, 141
toplumsallık 28, 33, 34, 104, 125,
126, 127, 128, 133

V

varlık(lar) 64, 100 ~ını sürdürme ar-
zusu 33, 64, 99, 103, 107, 120
vicdan 9, 13, 27, 29, 30, 31, 35, 51,
73, 74, 82, 86, 95, 98, 128, 131,
139, 144, 145; ~ın acı karşısında
bizi harekete geçirmesi 84; ~ın ha-
fizayla ilişkisi 51; ~ın sızlaması 73
vicdanlılık 67, 112, 125

Y

yakınlık 68, 73, 85, 90, 95, 111, 136,
139

Z

Zeuxis 44